

Mezoterek a társadalomban és a gazdaságban

Nemes Nagy József¹

A tanulmány a települési és országos szint közötti téregységek jellemzőinek elemzési lehetőségeivel és irányítási szerepével kapcsolatos kérdéseket tárgyal. Vizsgálatra kerül a mezotér és a régió fogalom, a szintek hierarchizáltságának kérdésköre, az ún. lépték-vita, a mezoterek sajátosságai, viszonyuk más térméretekhez, e relációk változásai. A tanulmány a méretjellemzőkön túlmutató térformáló hatótényezőkre, elemekre bontva is jellemzi a főbb térségi szinteket. A területi elemzések témaköre kapcsán a kvantitatív térelemzés néhány kritikus módszertani momentumára hívja fel újól a figyelmet. Területi irányítási (regionális politikai) nézőpontból a tanulmány elsődlegesen a hazai aktualitások tükrében elemzi a központosító és a decentralizáló társadalomirányítási megoldások hullámszárait és hatásait.

Kulcsszavak: területi elemzés, területpolitika, térfelosztás, régiók

1. A mezoterek pozíciói

A *mezotér* (regionális tér) a települési és nemzeti (országos) szint közötti társadalmi téregység. A területi kutatásnak és a területi politikának (Rechnitzer–Smahó 2011, 187–234 o.), ha nem is kizárólagos, de mindenképp jellegadó vizsgálati és irányítási terepe.

A térfelosztás általános és ezen belül leginkább a közigazgatási funkciókra és a gazdaságfejlesztésre összpontosító elméleti és módszertani kérdéseit, a hazai térfelosztások történetét, alternatíváit több munka is átfogóan elemzi (Hencz 1973, Bibó 1986, Hajdu 2001, Szigeti 2001, Lengyel 2003, Dusek 2004, Dusek-Kotosz 2016, Szabó 2015). E tanulmány azokra a ritkábban elővett térelemzési és területpolitikai dilemmákra, kérdésekre, következményekre emlékeztet, amelyekről – ha esetenként alig feloldhatók is, vagy tán épp ezért – nem szabad elfeledkezni. Mindezek ismételt végiggondolása egészül ki a kérdéskör nemzetközi és hazai kutatása néhány újabb felvetésének, irányzatának értelmezésével illetve aktuális hazai témakörökkel.

A címben szereplő tércategória szoros kapcsolatban van a *régió* fogalmával, de attól az írásban szándékoltan elválasztottan egy sokszínűbb társadalmi, társadalomkutatási jelenségkört érint. A régiót *a mezotereken belül* sajátos formációnak, *önálló társadalmi entitásnak* tartom, aminek három elhagyhatatlan vonása van: *a*

¹ Nemes Nagy József, MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (Budapest).

lehatároltság, a több elemű belső kohézió és a nem korlátlan, de valós irányítási kompetencia (Nemes Nagy 2009, 185–193. o).

Ebből az értelmezésből kiindulva: *minden régió mezotér, de nem minden mezotér régió*. A mezoterek sokfajta téregységéhez a társadalmi és gazdasági reálszerveződés valóságában, a területi irányítási rendszerekben ugyanis nem feltétlenül rendelődik hozzá az összes alapvető régióképző jegy, noha számos ágazatban látványos a „regionalizálódás” (egy-egy egyetem beiskolázási vonzaskörzete vagy kibocsájtási munkaerőpiaca például jellemzően mezotéri formáció). Ugyanakkor nagyrészt épp az ilyen, önmagukban nem régióalkotó térkapcsolatok, folyamatok teremtik meg az alapját az egyik fő komponensnek, a térségi kohéziónak.

Vannak olyan vélemények (Roth 2007, i.m. 20. o.), amelyek szerint a mezotér lényegi meghatározottsága – a „nevén” túlmenően – a *relatív, közbülső jelleg*, szemben a világosan definiált, önmagukban is megálló helyi közösség (település) vagy a nemzet fogalmakkal. Magam az ilyen éles megkülönböztetést nem osztom, bár kétségtelen, hogy felsejlik benne a mezoszintek lehatárolásának és funkcióinak számos bizonytalansága, de mindez sok tekintetben a vele szembeállított fogalmak esetében is fennáll, az egyén és az univerzum között minden térrész, szint „közbülső”, relatív. Az ilyen címkézés a regionális egységek funkcióit, stabilitását megkérdőjelező – a politika számára hivatkozási alapot teremtő – vélekedés.

1.1. „Térség hierarchia”

A térségi szintek sorba rendezésében (*kiterjesztett értelemben vett „hierarchiájában”*) – aminek nagyon sok megoldását szolgáltatják a területi elemző szakirodalom, az egyes országok vagy épp az EU regionális statisztikai osztályozási rendszerei (Szabó 2015, 43–65 o.) – jellemzően egyetlen szempontot, a *tér méretet* (beleértve itt ebbe a terület nagyságon túl a népességi vagy gazdasági súlyt is) emelnek ki (1. táblázat). Ez a közelítés önmagában kevés kapaszkodót ad annak végiggondolásához, hogy a tér mérettel ugyan összefüggésben, de ezen túlmenően milyen sajátos karakterisztikumai vannak a különböző szinteknek és azok terület egységeinek.

A térségi sajátosságok jó indikátorai közé tartoznak a különböző szinteken belüli jellegzetes szereplők (2. táblázat). A gazdaságon belül maradván érdemes felidézni, hogy a térben kiterjedt szerveződés, a több telephelyes jelleg és a beszállítói-eladói térkapcsolatok inkább a nagyobb cégekre jellemzők, de – korai hazai vizsgálatok szerint is (Nemes Nagy–Ruttkay 1989) – a térben leginkább szórt kisvállalkozások térkapcsolatainak kiterjedtsége sem pusztán lokális. Térkapcsolataikat nagymértékben befolyásolja például, hogy központjuk, székhelyük milyen településben van: a fővárosi, nagyobb városi kisvállalkozások térkapcsolatai általában kiterjedtebbek területileg, mind a kistelepüléseké. Ezt az összefüggést a legutóbbi időkben kétség kívül erősen lazítja az, hogy a gazdaságon belüli térkapcsolatokban egyre nagyobb szerephez jutnak az infokommunikációs elemek (táv munka, e-kereskedelem stb), a székhely lokalizációjától függetlenül a partnerek (eladók-vevők, munkáltatók-befolyásolók) közötti kontaktusokat.

1. táblázat Térségi szintek a társadalomban

<i>makroterek</i>	világ (Föld) országcsoport (nemzetközi integráció) ország
<i>regionális teretek</i>	nagytérség (országgrész) mezokörzet (gazdasági körzet, megye) kistérség (kistáj, városi vonzáskörzet)
<i>lokális teretek</i>	település (helyi önkormányzat) lakókörzet (településrész, kerület)
<i>mikroterek</i>	szomszédság család (háztartás) - munkahely egyén

Forrás: Nemes Nagy (2009, 5.5. táblázat)

2. táblázat Korompai Attila szervezeti és térségi klasszifikációja

A szerveződé- sterületi szintje	<i>üzleti</i>	A szerveződés típusa	
		<i>közigazgatási</i>	<i>non-profit</i>
<i>Helyi</i>	helyi vállalatok, vállalkozók	helyi önkormányzat	helyi egyesületek, kamarák alapítványok
<i>Körzeti</i>	megyei vállalatok körzeti igazgatóságok	megyei önkormányzatok köztársasági megbízott	megyei, térségi kamarák, egyesületek, fejlesztési ügynökségek
<i>Országos</i>	országos hálózatokat működtető vállalatok	kormány, minisztériumok	országos kamarák egyesületek, pártok, szakszervezetek
<i>Nemzetközi</i>	multinacionális vállalatok	Európai Unió	ENSZ, nemzetközi szervezetek, követségek

Forrás: Korompai (1995, 21. ábra.)

E gazdasági, szervezeti példákon túlmutatóan jónéhány további jellegzetesség tartósan kötődik az egyes térségi szintek téregységeihez (Probáld 1995, 40–43. o.).

1.2. Települések

A mezotereket mintegy keretbe foglaló települési és országos szint közül a település a legfontosabb térkategóriák közül erősen – bár elméletileg távolról sem kizárólagosan – kötődik a hely fogalmához (Gyimesi 2012). Külső karakterét a művi (épített) elemek dominálják. A település a napi lakossági térpályák fő terepe (Mészáros 1994), amiben a nagyobb központok jellemzően célponti, a kisebb települések kiindulóponti pozícióban vannak. A település az a társadalmi térelem, amelyben a leg-

nyilvánvalóbban jelennek meg a szubjektív térészlelés olyan momentumai, mint az átélhetőség, a kötődés. A település a Soja-féle „thirdspace” (Soja 1996) tipikus, a posztmodern geográfiában szinte minden más lépték elé tolt színtere (Berki 2015). Természetesen az egyes településtípusokban a fenti jegyek megjelenése, súlya sajátos, de mindenütt érdemben ható. Markáns települési lépcsőzetességű országokban (hazánk is ezek közé tartozik) a településrendszeren belüli („vertikális”) pozíció önmagában is erős térformáló tényező, annak ellenére, hogy a fejlődési/fejlesztési esélyek tekintetében a piacgazdaságokban a fekvés (a „horizontalitás”) ezt az összefüggést lazítja (Szilágyi–Gerse 2015).

1.3. Nemzeti, országos szint

Ez a szint ma is nagyon erős pozíciójú a szintek, téregységek között. Itt a történetiség, a politikai determináltság, az államjogi meghatározottság kap hangsúlyos szerepet. A „territorialitás” az állami szintű szerveződés elhagyhatatlan eleme. Ezen a szinten bírnak a legnagyobb jelentőséggel a differenciált funkciójú, de itt elsődlegesen mindmáig az *elválasztó* szerepet megjelenítő *határok* (a határoknak ez a jegye a település- vagy régióközi kapcsolatokban is mindig jelen volt/van ugyan – jellegzetes formája ennek az *illetékességi területek* elhatároltsága, – de sohasem volt meghatározó). Az elmúlt évtizedekben a határok elválasztó szerepét feloldó, egyöntetűen támogatott európai folyamat (integráció, schengeni-rendszer) és a menekültáram kezelése közötti ütközés egyesek számára a „határnélküliség” messzeható értékeit, másokban épp kockázatait értékeli fel, mindenképp megerősítve a határok különleges szerepét ezen a térségi szinten. Nagy erejű mechanizmusként, a globalizált térszerveződésben a (főként a gazdasági) szervezeteken belüli („belső térbeli”) kapcsolatrendszer, a hálózatosodás, a tőkeáramlás felülírja a merev határokkal tagolt politikai térfelosztás hatásait. Ellentmondásos történeti tapasztalatok kapcsolódnak az országos szint identitástartalmát sok helyütt meghatározó nacionalizmushoz.

A mezoterekhez átvezető, sajátos történelmi folyamatként itt érdemes felidézni azt, hogy az elmúlt két évszázadban az önálló államiságú entitások száma (és ebből levezethetően átlagos területnagysága) sajátos lefutású volt (Lake–O’Mahony 2004). A 19. század a nagy birodalmak kialakulásával jellemezhető leginkább, a csúcspont a 19–20. század fordulója körül volt, a modern korban ekkor volt a legkevesebb ország (birodalom) a Földön. A 20. század alapvetően az állami egységek elaprózódásával, a birodalmak szétesésével (lásd a század második felében lezajlott dekolonializációt vagy az európai szocialista blokk több országának szétesését, szétválását), önálló, új országok megjelenésével jellemezhető egészen napjainkig. Ez a sajátos „fordított U” lakú – de a Williamsin (Kuznets)-hipotézis hasonló görbéjével semmifajta tartalmi kapcsolatban nem lévő – időbeli lefutás áttételesen számos mezoszintű téregység, régió esetében hivatkozható mintát ad az önállósodási törekvésekhez, esetenként véres konfliktusokon át.

Ide tartozik az is, hogy világméretben sok olyan ország van, ahol lényegében nincs fajsúlyos belső térségi szint, térfelosztás. Ez nagyon triviális okra vezethe-

tő vissza: az önálló államok közül sok a kisállam (hazánk területét tekintve a világrangsornak nagyjából a közepén található – a független, elismert államok az Orosz Föderáció és a Vatikán térméreti intervallumában oszlanak le –, nálunk nagyobb illetve kisebb területű önálló politikai entitások száma egyaránt 100 körüli, a kisállamok csekély többségével). A nagyobb országok esetében természetesen már nem az alacsonyabb térségi szintek léte vagy nem-léte a kérdés, hanem ezek tényleges társadalmi szerepe, a funkció- és hatalommegosztás mértéke. A mezoszintű területegységek számának tényezőit nemzetközi összehasonlításban kutatva nem adódik egyszerű válasz a hatótényezőkre. Pusztán csak annyi állapítható meg, hogy – a nem kifejezetten politikai jellegű tényezőkön belül – az ország mérete, fekvése, a népesség, az etnikai szerkezet, a településhálózat fragmentáltsága, a nagytávú közlekedési infrastruktúra kiépítettsége, eltérő módon ugyan, de összefüggésbe hozható a térfelosztással. A fejlettségi szint vagy más gazdaságszerkezeti jegyek szerepe ellenben alig volt kimutatható (Auffhammer–Carson 2009).

1.4. Mezoterek

Bár minden társadalmi, gazdasági jellemző természetesen felfedezhető az *egyedi településeken túlnyúló*, több települést, várost, falvakat egyaránt magukban foglaló *téregységekben* is, itt más elemekre, jellemzőkre kerül inkább a hangsúly. Karakteres téregységek kötődnek a táji-természeti homogenitáshoz, az etnikai-kulturális, nyelvi összetartozáshoz (e terek a táji néprajz jellegzetes vizsgálati terepei). E tényezők gyakran képezik háttérét a térségi autonómia-törekvéseknek is.

Megállapítható az is, hogy a dinamikus mezoterekben a népességmozgások „terkitöltő” funkciója helyébe már inkább az anyag (áru, termék)-áramlások lépnek, az igazgatás mellett összességében is a gazdaság a legfontosabb mezotérformáló társadalmi szféra (Dusek 2013), bár nem hoz létre automatikusan lehatárolt téregységeket. A gazdasági-társadalmi krízis, a munka világán kívülrekedt társadalmi csoportok nagy súlya, túlnyúlva az egyedi településeken, (nagy)városokon térségi méretekben vezet reménytelenül leszakadó terekhez (ezeket nevezi Virág (2006) „gettósodó térségeknek”).

A legtöbb mezotéri téregység jellemzően összetett, leggyakrabban az irányítási funkciókhoz kötötten létrejövő/létrehozott, ahol már általában kisebb az esélye a személyes kötődésnek, a (térségi) identitástudat kialakulásának, vagy ez a jegy legalábbis erősen megosztottan jelenik meg a települési és a nemzeti kötődésekkel. Elvi elméleti elszántság az „identitás-építésre” ugyan megfigyelhető a mezoterek, régiók szintjén, de a dolog természetéből adódóan, az eltelt idő rövidsége okán – legalábbis hazánkban – lényegében eredmény nélkül (Nárai 2009). Az EU kelet-közép-európai tagállamai esetében a történelmi okok mellett az identitástartalom hiányához köthetően is jól érzékelhető a regionális egységek szervesülésének bizonytalansága, megkérdőjelezése abban, hogy ezekben az országokban jóval több a „semleges” névvel (égtáji megnevezéssel, esetenként egyszerű számozással) jelölt regionális (NUTS 1 és NUTS 2) egység, mint a kontinens nyugati felén. A mezoterek „elfogadottságának”

kialakulásában esetenként nagyobb szerepe van az őket leképező kommunikációs mezőnek (ezek szereplői, eszközei mára megsokszorozódtak), a szimbolikus elemeknek, mint a közvetlen, helyi tapasztalatnak. Jellegmeghatározó az is, hogy az irányítási, közigazgatási, önkormányzati szerep olyan – bár ugyancsak minden szinten meglévő – sajátos működési jegyeket tol előtérbe, mint a hivatali, bürokratikus jelleg és szerveződés.

A mezoterek különböző jellemzőinek összefonódását a legfejlettebb országokban jól érzékelteti a Hamvas féle „Nyugat-géniusz”-hoz kötött *humanizált természet* fogalom (Hamvas 1988, 15. o.), aminek tipikus közeli példája a dél-német térség kultúrtáji mozaikja, amelyet ma is felismerhetően tart össze a christalleri hierarchizált településhálózati rend.

Fontos különbség látható a mezoterek különböző típusai, formái között is. Míg az irányítási (közigazgatási) rendszerek megkövetelten teljes térkitöltésűek, a (nagyobb) gazdasági szereplők, szervezetek által a maguk tevékenysége, térkapcsolatai tükrében ugyancsak felfedezhető „regionalizálódásra” ez általánosságban nem áll. A modern gazdaság szerveződésében újabban felbukkant *klaszter* fogalom mögött kifejezetten mezotér-formáló kapcsolódások is állnak (Grosz 2005), merev lehatárolások, teljes térkitöltés nélkül (bár ellenpélda is van, igaz nem klaszterformában: a postaszolgálat térszervezése például szinte mindenütt teljes térkitöltésben osztott).

1.5. Változó karakterek és súlypontok

Mindezen sajátosságok történetileg változnak, egyes elemek súlypontjai vándorolnak a különböző szintek között. A társadalmi térszerveződésben és a társadalomirányításban, a hatalmi erőterekben egyes időszakokban a település (a „város”), máskor az ország („a nemzetállam”, a „birodalom”), aztán a mezoterek („a régiók Európája”) vagy épp a mindent átrajzoló, lehatárolatlan globális folyamatok vannak előtérben, esetenként domináns pozícióban.

E súlypontváltások mögött egyaránt találhatunk történeti, hatalmi-politikai valamint társadalom- és gazdaságszerkezeti változásokat. Utóbbira aktuális példa a modern gazdaság tudásintenzív tartalmának előtérbe kerülése. Ez a fejlett világban a telephelyválasztások esetében a korábbinál koncentráltabb, a szellemi potenciál nagy részének helyt adó nagyobb városokat kiemelő térsémát eredményez, szinte új térségtípust („városrégió”) teremtve. A gazdasági versenyképesség-kutatásoknak ma a városrégiók az adekvát térbeli keretei (Besze 2009, Horváth S. 2013), közöttük zajlik az igazi verseny. Mindez ugyanakkor háttérbe szorítja az inkább a térségi nivellálódás folyamataihoz köthető, a perifériák felzárkóztatására figyelő tereket. Ezek nem azonos pályán „versenyeznek” a városrégiókkal. A tét itt jellemzően a külső fejlesztési források, támogatások minél nagyobb hányadának megszerzése a felzárkózás érdekében. Ez a kettősség általánosabb szemléleti momentumokban is felbukkan, jellegzetes építész-urbanista hangsúlyválasztás például az, hogy „a régióknak nem határai vannak, hanem központja” (Markó 2011, 1. o.).

Ugyanakkor vannak mindenütt fellelhető, *a természettől kifejezetten független mechanizmusok*, még akkor is, ha azok megjelenése, mozgatórugói, hordozói nagyon különbözhetnek is. Erre példa a természet-társadalom viszony vagy épp a társadalmi térszerveződés hálózatos jellege, amelyek mindenkor jelen voltak/vannak – ha a mai, „újrafelfedezett” formáktól eltérő megjelenésben is – egy-egy településen belül éppúgy, mint nemzeti keretben vagy épp globális léptékben. Ugyanez modható el napjaink korszakjelző új teréről, a virtuális térről, aminek eszközei és produktumai az egyéni szinttől a globálisig mindenütt érzékletesen hatnak, elterjedésük ugyan földrajzilag még nagyon egyenlőtlen, de viharos gyorsaságú.

1.6. Lépték-vita

E jellemzőkhöz kapcsolódóan a települési és országos szint közötti téregységek pozícióinak értelmezéséhez érdekes adalékokat szolgáltat az ún. „lépték-vita”, ami térbeli tartalmát tekintve az egyes térségi szintek, az időbeliség mentén a rövid-közép-hosszútáv triád összekapcsolódását érinti (A legújabb hazai szakirodalomban a kérdéskör érdemi összegzését adja Berki (2014), a lépték fogalmának a gazdaságon belüli szerepét kategorikus megállapításokkal értelmezi Czirfusz (2014), külön kiemeli az ún. *cselekvő hálózatok* szerepét az egyes térségi szintek egymásra hatásában Zsom (2015).

Az önmagában csupán érdektelen „fogalmi újítás”, ha a szint, térméret fogalmat a léptékre cseréljük. A fogalomhoz kötődően elindult gondolkodás közép-pontjában lévő vitakérdés – A tevékenységek köthetők-e jellemzően egy-egy térmérethez, időtávhoz vagy minden tevékenység több szinten szerveződik s a különböző szintek folyamatai egymást is befolyásolják? – azonban már érdemben tárgyalható. A módszertani és tartalmi kérdéseket egyaránt érintő vita ugyan a geográfiaiából indult, amihez erős lökést adott az egyre nyilvánvalóbban érzékelhető globalizáció és annak lokális hatásai közötti feszültség (Potter et al 2004), de ma már a teret (újra) felfedező sokdiszciplinás modern társadalomkutatás főáramához kapcsolódik. A kiterjedt diskurzus a „térbeliségről” is szól, ezt azonban érzékelhetően mögé helyezi a jelenségek, folyamatok, kapcsolódások társadalmi tartalmának (ebben az értelemben Durkheim kezdeti szociológia-értelmezésével rokon leginkább–Berger 2015).

A lépték-vitához kapcsolódóan a magam véleményét abban foglalom össze, hogy bármifajta társadalmi mechanizmus, esemény sokszálú (a szinteken, időtávokon átnyúló, többirányú) összekapcsoltsága vitathatatlan. De éppúgy bármely összetettebb társadalmi jelenség, folyamat esetében annak különböző fázisaiban, szakaszaiban, különböző szereplőinek aktivitásában *eltérő módon, súllyal* vannak jelen az egyes szintek társadalmi és területi meghatározottságai. E mix léte és hatásai miatt egy-egy szint még önmagában sem tekinthető pusztán elhanyagolható „elemzési konstrukciónak”.

A fentiekben, a főbb szintek (léptékek) kapcsán említett néhány térszervező, térformáló sajátosság az adott térségi szinten, téregységeken belüli súlyára, fontos-

ságára figyelemmel egyszerű (s természetesen leegyszerűsítő), vitára felkínált modellbe foglalható (3. táblázat). Természetesen minden itt kiemelten szereplő térformáló jegy minden térségi szinten fellelhető, de befolyásuk a különböző szintek folyamataira eltérő. A modell ezt érzékelteti. A kiemelések talán használhatók a földrajzi és történeti („helyi”) sajátosságokra koncentráló kutatások kiindulópontjaként is, hisz bár az egyes jegyek és szintek összekapcsolása a modellben egyfajta – nem célzott – determináltságot is sugallhat, de egyben utat is nyit, támpontot ad a térségi egyediség összehasonlító szemléletű bemutatásához is.

3. táblázat Jellegadó térformáló jegyek különböző térségi szinteken

Térformáló jegyek	Ezekhez erősen kötődő térségi szintek, téregységek
Határok	<i>ország, régió</i>
Természet	<i>régió, globalitás</i>
Történetiség	<i>település, ország</i>
Átélhetőség, identitás	<i>település, ország</i>
Művi tér	<i>település</i>
Hálózatosodás	<i>globalitás</i>
Piac	<i>globalitás, régió</i>
Közjavak	<i>település, régió</i>
Hatalom	<i>ország, település</i>
Bürokratizmus	<i>régió, ország</i>

Megjegyzés: a modellben *dőlt* írásmóddal szereplő szinteken az adott jegy, mechanizmus szerepe, hatása meghatározó erejű, a nem kiemelt írásmód a tényező lényeges súlyát jelzi.

2. Mezőterek a területi elemzésben– követelmények, kockázatok

A különböző térségi szintek kutatásának módszertani alapkarakterében, ha élesen nem szétválaszthatóan is, de felfedezhető (a diszciplináris tartalom szerint és történetileg természetesen változó módon és arányokban) a *kvantitatív és kvalitatív* módszertan eltérő súlya. Ebből a szempontból a mezőterek kutatásában az összes lépték közül talán a leginkább jellemző a kvantitatív módszertan. Ennek diszciplináris „zászlóvivői” hosszú ideje a gazdasági teret vizsgáló közelítések (regionális gazdaságtan). A társadalomföldrajzban már kiegyensúlyozottabb a kvalitatív-kvantitatív elemzések aránya, a szociológia (amelyben fogalmilag ugyan él a „regionális szociológia”, de nem igazán kibontott koncepciókkal) vagy a néprajz, a kulturális antropológia már dominánsan – a mennyiségi empiriával ugyan gyakran összekapcsolódva – a „puha” módszertan eszközeivel operál.

A kétfajta közelítés szükségszerű és elhagyhatatlan összekapcsolását talán azal tudnám érzékeltetni, hogy míg a kvantitatív közelítésekben a számadatokon túli, azokkal érzékeltetni próbált gazdasági és társadalmi mozgatórugók megfogalmazása

és hatásaik kibontása igényel kvalitatív értelmezési elemeket, addig a kvalitatív módszertanban az egyedi esetek tipizálásakor válik gyakorta szükségessé a mennyiségi megalapozás is.

A közelmúlt tudománytörténeti súlyú jelensége a téri szempont előtérbe kerülése a modern társadalomtudomány egészében (Günzel 2010). Ez a fenti két módszertani irányzat, eszközrendszer közül kétségtelenül a *kvalitatív* közelítések előtérbe kerülését hozta magával. A tendencia kapcsán jómagam sok esetben erős kritikával olvasom a kutatási körbe újabban betörő (nagy súlyú és hagyományú, de a térbeliség ügyeit sokáig lényegében ignoráló) diszciplínák nagyvonalúságát a térbeliség értelmezésében. Gyakran bukkan fel ezekben s szivárog be a hagyományosabb társadalmi tértudományokba is egyfajta, megítélésem szerint nehezen indokolható kiterjesztő értelmezés: „*térként*” *nevesítődik bármely struktúra* (Faragó 2012, A. Gergely 2015).

A mezoterek kutatásában karakteres kvantitatív közelítésekre koncentrálna a figyelmet érdemlő elemzési problémák közül a következőkben háromra emlékeztetek: *a térfelosztás és a „valóságos” szerveződés* viszonyára, a mezoterek *méretszóródásának*, valamint a *téregységek számosságának* kérdéskörére.

2.1. *Térfelosztás – „valóságos” szerveződés*

A területi folyamatok nyomon kísérésekor a mezoterek (s általában bármely térméret, szint, lépték, területi egység) kapcsán az alapvető kérdés (amit sok esetben „gyakorlati” okokból, információs gondok okán megkerülnek a kutatások) az, hogy *az adott vizsgálati keret adekvát színtere-e a vizsgált társadalmi jelenségnek, folyamatnak*. Leegyszerűsítve e módszertani konfliktust, arról van leggyakrabban szó, hogy számos térelemzés – inkább információs kényszerből, mint meggondolatlan-ságból – olyan társadalmi, gazdasági (ágazati) szférákat, jelenségeket is a hagyományos területi közigazgatás kereteiben elemez, amelyek térbeli szerveződése ettől lényegesen eltér.

Hasonló szembefeszülést (reálszerveződés-térfelosztás) fedezhetünk fel Szabó Pál (2015) legújabb kötetében, aki – egyebek között Zoltán Zoltán (1984) munkáját felidézve – nagy meggyőző erővel érzékelteti, hogy a *térszerkezet* különböző értelmezései kapcsán hogyan válik szét a területi kutatás és a tervezés egy „körzetelméleti” illetve „erővonalelméleti” irányzatra (Szabó 2015, 137.o. 7. ábra). A kétfajta közelítés olyan dualitást hoz létre, ahol az első szemlélethez jól köthetők a mezoterek tipikus lehatárolt egységei, szintjei, a második szemlélet jellegadó vonása ellenben épp az, hogy a gazdaság (a társadalom) reálszerveződése kifejezetten „felülírja” a lehatárolt terekben való mozgást. Bár a centrumok és tengelyek (az erőtérszemlélet tipikus térelemei) fontos régióformáló tényezők, de a térfelosztásokkal létrehozott, irányítási, fejlesztéspolitikai szereppel is felruházott téregységek jellemzően nem ezek földrajzi konfigurációihoz igazodnak. Érdemes talán mindennek kapcsán arra is utalni, hogy az említett két irányzat bepillantást enged a területfejlesztés és a területrendezés eltérő térszemléletébe is.

A (gazdasági) térfolyamatok vizsgálatakor lényegében ugyanez a feszültség jelenik meg az „endogén” fejlődés fogalma kapcsán is (sok tekintetben hasonló itt a helyzet, mint a két évtizeddel korábbi időszak kérészetű területpolitikai innovációja, az ún. „innováció-orientált területfejlesztés” esetében volt). Bár az endogén fejlődés elmélete kifejezetten a klasszikus makrogazdasági fejlődésemelvények kritikájaként bukkant fel mintegy két évtizede a közgazdaságtanban, érzékelhető súllyal nyomult be a regionális, területi fejlődéssel foglalkozó szakirodalomba is. E témakörben társadalmi térelméleti, térelemzési szempontból felvethető például annak végiggondolása, hogy mivel jár, megengedhető-e egyáltalán az endogén növekedés elemzése szelektált „célterületeken”, térségcsoportokon, típusokon, például kiemelten a vidékies terekben (Bodnár 2013). Ezek ugyanis néha inkább csak „tudományos” aggregátumok, mint valóságos társadalmi-gazdasági entitások, egy ezer szálon összefonódott, függésekkel átszőtt térben, amiből adódóan lehet, hogy ami „endogén” tényezőnek minősített ezekben, messze nem az. Az ellenben alig vitatható, hogy az erősen központosított társadalomirányítás az endogén fejlődés lába alól is kihúzza a talajt.

2.2. Téméreték

A mezoterek (régiónok) „témérete”, akár kiterjedtségüket, területüket, akár népességi és gazdasági súlyukat tekintjük, az egyes országokat összehasonlítva rendkívül nagy szóródású. Ez a területi egyenlőtlenségek vizsgálatakor az összehasonlíthatóságot legjobban lehetővé tevő megoldások keresését, a téméret-különbségeket korrigáló egyenlőtlenségi indexek használatát hívja elő (Nemes Nagy 2006). A szakirodalomból közismert Williamson-hipotézis (Gyuris 2011) *keresztmetszeti* tesztelésének is ez az egyik alapvető elméleti-módszertani korlátja, noha a közelítést nem zárja ki, de a modell empirikus validálása tekintetében mindenesetre óvatosságra int.

Az egyes országokat önmagukban érintő területi egyenlőtlenség-vizsgálatokban azonban már jórészt súlyát veszti ez a problémakör, itt ugyanis inkább *a változás iránya* (tagolódás, közeledés) kerül előtérbe *az adott ország* sajátos, *kiemelt jelentőséggel bíró térfelosztási kereteiben*. A föderális berendezkedésű országokban például a szövetségi egységek (tagállamok) közötti viszony hordozza a legfontosabb gazdasági és politikai-hatalmi tartalmakat s ezért e szint folyamatai, egyenlőtlenségei a meghatározók. Az unitárius államberendezkedés esetén gyakran elsődleges a főváros-vidék duál (ami sok helyütt sajátos földrajzi leképeződése a döntési centralizáció-decentralizáció dilemmájának), másutt a történeti, etnikai és gyakorta fejlettségi szempontból is erősen elkülönülő egységek pozíciói generálják a legneuralgikusabb területi, fejlesztési kérdéskört. Mindez arra is utal, hogy az EU-ban kiemelt szerepet kapó NUTS-rendszer s annak is a kiemelt területfejlesztési pozíciójú szintje (NUTS2) több helyütt más relációkhoz, szintekhez képest másodlagos. A kommunikáció és a közlekedés új „térlegyőzési” technikai egyre gyorsabbá (a kommunikációban lényegében egyidejűvé) s egyre tágabb hatókörűvé teszik a térkapcsolatokat. Mindez a mezoterek magasabb szintjei, a kiterjed-

tebb, nagyobb téregységek irányítási szerepét erősíti, míg a kisebb egységek a hagyományosabb mindennapi létfunkciók jellegezetes, életteli (nem-virtuális) terepévé válhatnak inkább.

Mindezen esetek jól jelzik, hogy önmagában az összehasonlítható térméretű egységekben való gondolkodás vagy épp térelemzés nem generális követelmény. Ebből következően a probléma kezelésekor felbukkanó új eljárások, így például a *grid rácsmodell* (Jakobi 2015) egy országon belül a területi fejlettségi egyenlőtlenségek vizsgálatában inkább csak *látványos kartográfiai eszköz*. Értelmezésekor a téregységek nagyságának formális azonossága nyújtotta előny nyilvánvalóan szembe kerül annak valóságos társadalmi tartalom-nélküliségével. Ez a közelítés komolyabb szerepet a nagyobb téregységek, léptékek (például a kontinensek vagy épp a világ egésze) vizsgálatokor kaphat².

Ide kapcsolható leginkább az az erős megfontolásra érdemes szempont is, amikor különböző térségi szinteket egyazon indikátorkészlettel elemeznek vagy épp egy „magasabb” szint téregységeit az alacsonyabb szinten elvégzett számítások aggregálásával (átlagolásával) jellemzik. Míg egy-egy fontos, generális indikátor mentén nem kifogásolható a különböző szinteken elvégzett számítások eredményeinek összehasonlítása (a jövedelemegyenlőtlenségek változásának ilyen tartalmú analízise fontos összefüggéseket tárhat fel, például a nagytérségi közeledés és a kistérségi polarizálódás együttlétező trendjét), többváltozós közelítésben vagy épp speciális ágazati problémakörök mentén már élesen vetődik fel az a jegy, hogy ugyanazon indikátorok nem minden szinten (nem minden aggregációban) bírnak érdemi, valóságos tartalommal.

Bár ma már alapvető elemzési ismeretnek tekinthető, de a térméret kapcsán talán nem haszontalan emlékeztetni arra, hogy nem szerencsés, ha a regionális (fejlettség) elemzésekben a relatív(fajlagos) indikátorok mellé abszolút adatokat keverünk, ezek ugyanis eltérő tartalmat hordoznak. Ha a „fejlettség” megjelenését abszolút (súly-jelző) mutatók mentén firtatjuk, akkor olyan, kissé abszurd eredményekre juthatunk, hogy minél nagyobb egy város, térség vagy épp ország, annál fejlettebb (versenyképesebb). Mindez nem azt jelenti, hogy a „méret” nem lenne kapcsolatban a „minőséggel”, a súly, a méret azonban sokkal inkább koncentrációs, mint fejlettségi indikátor.

2.3. A területegységek száma

Hosszasan talán nem indokolt taglalni, de mivel – általában kezdő, fiatal kutatók publikációiban, mellőzve az óvatos értelmezést – ma is felbukkan a területi megfigyelési egységekhez kötött adatokkal végzett kutatásokban a mennyiségi (területi statisztikai) elemzések triviális követelményének – megfelelő számú téregység –

² Lásd például a Yale Egyetemen a W. Nordhaus és X. Chen által vezetett „G-Econ”-projekt, *gross cell product*” fogalmát és metodológiáját - <http://gecon.yale.edu/>

figyelman kívül hagyása, ezért talán megér néhány szót itt is. Ez a követelmény a mezoszintek felső egységeit elemző munkákban (pl. a hazai 7 régió kapcsán) lényegében kizárja az összetettebb, többváltozós módszerek használatát. Az EU NUTS2 szintű régióiról az 1996–2001 között az Eurostat szakmai irányításával országoként megjelentetett *Portrait of Regions* kiadványsorozat statisztikai tartalmánál részletesebb, összehasonlítható adatrendszer és mélyebb elemzés nem igazán lehetséges (a magyar régiókat a sorozat 5. kötete mutatta be). Pusztán formális, a „hasonulás” vagy „elkülönülés” valós mechanizmusaival semmifajta érdemi kapcsolatban nincs például az olyan elemzés, amely egy-egy országon belül, nagyon aggregált térfelosztásban, a *régiókra* állapít meg „*lokális*” *autokorrelációs* jellemzőket.

Az ellenkező véglet („túl sok, elaprózódó egység”) esetén gyakoriak az „üres” téregységek s ilyen esetben éppúgy felmerül az adott jelenséggel adekvát téregységek problematikája, mint a nagy aggregált egységek használatkor. Tipikus példa erre a gazdasági fejlettség-elmaradottság, a munkaerőhelyzet települési szintű értékelése – amelyre sok esetben a rendelkezésre álló nagy, dezaggregált adatbázisok csábítanak –, miközben itt olyan fogalmakról van szó, amelyek jellemzően térségi (több települést összefogó, központ-vonzáskörzet típusú) egységekben s nem egyedi településekben értelmezhetők.

Ennek a kérdéskörnek a vissza-visszatérő megjelenése a hazai terület(támogatás)politikában az az „igény”, hogy a támogatandó térségi kört és magukat a támogatásokat egyedi települések szintjén határozzák meg (Nagy 2012, Pénzes 2015). Ezt az utat én egészében és részleteiben erős fenntartással fogadom, még akkor is, ha tudom, hogy mögötte a közvetlen érintettek esetében, helyi szinten az a mifelénk nagy történeti múlttal rendelkező, felelősségelhárító magatartás áll, amiben – folyamatos kritikával, „morgolódással” ugyan – láthatóan máig elfogadottabb a „felülről jövő” döntések uralma, mint bármifajta nehezkesebb helyi, térségi egyeztetés, kooperáció, felelősségvállalás.

Az elemzési témakör lezárásaként – visszautalva a modern kommunikációs technikák szerepével kapcsolatban korábban írtakra, de előre tekintve is – említenem kell azt a ma zajló, világméretű forradalmi változást, ami a *geokódolt információk* robbanásszerű elterjedése jelent nem csak az adatháttér, hanem teljesen új elemzési eszközök tekintetében is. Ez a folyamat egy *megváltozott „szókészletű” tudományos nyelv* alapjait is lerakja a térelemzésben (Jakobi 2016). Mindez teljesen új lehetőségeket teremt a társadalmelemzésben, tálcán – de nem munkabefektetés nélkül – kínálja a téri szempont figyelembevételét szinte minden jelenség kapcsán. Bár a tér osztottságát önmagában nem tünteti el, szembefeszül az előzetesen elhatárolt téregységek aggregált adataival történő elemzéssel, és más léptékviszonylatban a társadalmi térbeliséget negligáló, központosító, mindent kontrolláló politikai, irányítási törekvésekkel (az „egy-pont politikával”) is.

3. Mezoterek a területi politikában–ütközések, hazai trendek

A területpolitikában a mezoterek irányítási szerepe kapcsán két alapkérdés emelhető ki. Az egyik – a mezotereket érintő, mintegy „külső” viszonyrendszerként – az *általános és a speciális (területi) jogi, gazdasági szabályozás hatáserősségének viszonya*. A második – a mezoterek, régiók mintegy „belső” problémaköröként részben már érintett – kérdéskör az, hogy ezek mennyiben, milyen tartalommal jelenítenek meg *valóságos, önálló térségi entitásokat*, ha megjelenítenek egyáltalán, s nem az országos szint pusztá dekoncentrátumai, dezaggregátumai valójában?

Hazánkban a fenti relációkhoz is kapcsolódva már hosszú ideje – a szocialista szakaszban éppúgy, mint a rendszerváltozás után – lényegében két-két szembeesülő értékelemekből álló politikai-hatalmi mechanizmus küzdelmét láthatjuk. Az első a *központosított hatalomgyakorlás és a helyi, térségi önállóság, önkormányzatiság* ütközése, a második pedig a helyi, térségi társadalom életét befolyásoló *minden lényeges helyi érdekű kérdésre kiterjedő kompetencia* alárendeltsége a területi szereplőknek a *fejlesztési források elosztására és megszerzésére leszűkítő* törekvéseivel (Nemes Nagy 2012, Pálné 2014).

Az irányítási ütközések vizsgálata kapcsán érdemes felhívni a figyelmet egy viszonylag ritkán emlegetett, elemzett kettősségre is. Épp a mezoterek szintjén figyelhető meg leginkább az a sajátosság, hogy míg a (hazai) térelemzések fókuszában inkább a *fejlesztési* folyamatok egyenlőtlenségei állnak, a mindennapi folyamatokban sokkal nagyobb a súlya – döntően a lakossági szolgáltatások, infrastruktúra területén – a folyamatos *működtetésnek*, az ellátás biztosításának, színvonalának (Horváth et al 2014). Ebben – a működésre fordított források relatív nagysága tekintetében mindenképp – általában jóval kisebbek a területi egyenlőtlenségek, mint a fejlesztési források fajlagosaiban. A működtetésre fordított források mögött nagy arányban találunk normatív, csekély mértékben szóródó pénzeszközöket (ilyen általános elemet jelentenek például a közalkalmazottak relatíve összeszorított, területileg alig szóródó munkajövedelmei). Természetesen a működés és a fejlesztés össze is kapcsolódik. Ha a fejlesztések elmaradnak, ha bizonyos térségeket a funkcióbővülés helyett a funkciószűkülés folyamatai dominálják, akkor – ha a megmaradó funkciók működésére fordított források fajlagos nagyságában nem is túlzóak a területi különbségek – a térségi tevékenységek egészében, a területi fejlődésben épp a működtetéshez kapcsolódó pénzáramok közvetlen és közvetett területi kiegyenlítő hatása veszik el. (A nyugati jóléti társadalmakban épp ez a nivellációs faktor volt a hosszú évtizedeket jellemző – a Williamson-hipotézisben is világosan megjelenő – területi fejlettségi közeledés alapvető hajtóereje.) Tüллépve a forrásközpontú szemléleten a centralizáció-decentralizáció, a központosítás és a helyi döntési kompetencia szemben állása természetesen megjelenhet (hazánkban, az utóbbi években újból meg is jelenik) a működési dimenzióban is, számos tevékenység esetében nemcsak a fejlesztések elosztásában, hanem a napi, helyi ügyekhez kötődő döntési kompetenciák szűkítéseként is (ennek jellegadó példáját ma az oktatási rendszer jelenti).

3.1. Változó súlyponti szintek a hazai mezotérben

A mai magyar térfelosztás egyik legneuralgikusabb eleme a „van is – nincs is” probléma az állami és a helyi szint közötti mezotérben (más vonatkozásban ugyanezzel jellemezhetjük a területfejlesztés mai megosztott kormányzati „struktúráját”).

Sokfajta történés, racionális cél és politikai indulat formálta máig ezt a helyzetet. Mind e mögött megkérdőjelezhetelen erővel természetesen ott volt az immár közel száz évvel ezelőtti drasztikus területváltozás is, ami a korábbi középszintű egységek teljes rendszerét is átrajzolta, egyes, a mezoterekben kitüntetett szerepű térségi központoknak az országhatáron kívülre kerülése különösen durva térszerkezeti folytonosságszakadást jelentett.

Az újabb időszakra áttérve első momentumként *a megyék súlytalanításának* (a megyei struktúrának a pártállamhoz való szembetűnő kötődése okán) lezajlott folyamata említhető (Agg 2011). Ma egy tisztázatlan szerepű, a megyeszékhelyek kiemelése okán „lyukas” megyerendszerünk van. De a megyék igazgatásilag, az önkormányzati rendszer részeként változatlanul intézményesítettek, vezető testületeik választások nyomán alakult, legitim szervek. A megyei szintre jellemző hatásköri bizonytalanságok, az eszköztelenség ritkán említett következménye, hogy ezáltal kihullik az érdekérvényesítési mechanizmusok közül az önmagában legkisebb érdekérvényesítő erővel rendelkező falusi, kistelepülési kör egyik potenciális egységcsökkentő, erőnövelő intézménye.

A rendszerváltozás utáni időszak „lopakodó” térségi szintje a *kistérségeké* volt. Ezek szinte évente változó számú – általában „tudományos alapon” kijelölt – téregységek voltak. A kistérségek az elbizonytalanított státuszú megyék és lassan formálódó régiók (amelyek számára egy ideig a „tervezés, a programozás” még megmaradt, mint elismert funkció) helyett váltak a területfejlesztés legfontosabb térségi szereplőivé, – bár a NUTS rendszerben ez a szint kifejezetten a lokális, a területfejlesztés meghatározó EU-s terein kívüli szint. Ugyanerre az alsó mezoszintre épültek aztán a vidékfejlesztés sajátos egységei is, önálló „gazdálkál”. A kistérségeknek – a hasonló lépték dacára – lényegileg semmi közük sem volt a 40 éve megszűnt járáshoz, amelyek utolsó, vitathatatlanul eredményes hatalmi funkciója a mezőgazdaság kollektívizálásának politikai levezénylése volt, annak lezárultával lényegében meg is szűntek.

A sorba tartozik persze a „*régió*”-ügy is, amely mintegy másfél évtizeden át az európai „minta” egyik emblemikus intézményének hazai adaptációs kísérleteként fogható fel. Nem vállalkozom itt az elmúlt időszak régiótörténetének részleges értékelésére sem, csak egyetlen momentumot emelek ki. Ez az, hogy „elméletileg” vitathatatlan (Bibó 1986), hogy a járáshoz, mint valamifajta alsó regionális szinthez olyan térségi szintrendszer kapcsolódik, ahol ezektől méreteiben és funkcióiban távoli szint, azaz régió van („a súlypontok váltakozásának elve”). Mivel régiók nálunk a hazai területi irányításban valóságosan (már) nincsenek, ma már a törvényszövegek nem is beszélnek róluk, így a kistérségi-járás szint önkormány-

zati funkciókkal is megerősített létéhez nincs meg ez az elméleti kapaszkodó (s persze a politikai akarat sem), ha ez mégis megtörténne, legfeljebb újraéledhetne egy új vita, ezúttal a járás és a megye ütköző kompetenciáiról.

3.2. Térséglehatárolási viták

Sok bátor szerző foglalkozik a mezoszintű téregységek lehatárolásának – az összes fenti kérdéshez viszonyítva megítélésem szerint másodlagos jelentőségű – problémakörével (legutóbb a járási rendszer kialakításához kapcsolódóan Barancsik et al 2013), sok esetben azt sugallva, hogy a lehatárolás-probléma immanensen tudományos terep, a modern társadalmi térelemzés eszközeivel, modelljeivel kijelölhetők a „optimális” területegységek. Ha mindez így volna, akkor már rég és mindenütt nyugvópontra jutottak volna a lehatárolási kérdések. Több évtizedes, a területpolitikai ügyekhez is közel álló kutatói tapasztalatom, hogy a térfelosztási, lehatárolási kérdésekben (s nemcsak azokban) a kormányzat, megrendelői szerepében a tudományos kutatási eredményeket sokkal inkább döntéseinek formális legitimációs bizonyítékaiként mutatja fel s nem arra használja, hogy a kutatói javaslatokkal egyirányú döntéseket hozzon.

E témakör aktuális hazai ügye (más, folyamatosan születő régió-átrajzolási ötletek mellett) a Közép-magyarországi régió kettéválasztása. A témakörben színvonalas, tényszerű, az európai jogi, szabályozási lehetőségeket, az összes szóbavehető alternatívát európai összehasonlításban is bemutató, bár a legsúlyosabb, távlatos társadalompolitikai dilemma felvetését elkerülő előzetes kormányzati elemzés készült (NGM 2015). Jómagam a szétválasztást (egy „lyukas régió” megkonstruálását) az adott esetben és tartalommal az eredeti európai régiógondolat durva eltorzításának, mindenfajta élő térségi reálszerveződési háló meggyengülését eredményező, érzékelhetően politikai megfontolásokkal színezett, szakmainak csak álcázott ügynek tartom.

A mélyebb politikai-világlatási vitapont abban fogható meg, hogy egy ilyen akció ma a régiókat nem tartja többre a közösségi támogatási források befogadó tartályainál, nem tekinti a demokratizálódás és a hatékonyabb gazdasági működés lehetséges szereplőinek. Ebben az értelmezésben kísértetiesen felidéződik a szocialista időszak jellegzetes mechanizmusa, a „versengés a fejlesztési forrásokért” (Vági 1982), a korábbiaknál még abszurdabb tartalommal kiegészülve, ez pedig a „versengés az elmaradottságért” (az érvrendszer központi eleme Pest megye – tényszerűen hamis – súlyos elmaradottságának bizonygatása és ennek összekapcsolása a fővárossal egy régióba tartozással). Ehhez, ebben a konkrét ügyben a fővárost és környezetét *megosztó* gondolkodásra (ahelyett, hogy a kooperáció állna a közelmúlt szuburbanizációs áramaival még erősebben összekapcsolódott térség fejlődésének/fejlesztésének középpontjában) csendben, lopakodóan ráépülnek más abszurd elemek is (lásd az agglomerációs tömegközlekedést leválasztó finanszírozási vitát). Mindeközben Budapestről, mint vezető (közép)-európai centrumról ábrándozunk, aminek esélye csak a tag agglomerációra kiterjedő természetben és funkciókínálatban

tekinthető valamelyest is reálisnak. Ha Pest megye egyes apró peremtérsegeinek, belső perifériáinak a mainál nagyobb fejlesztési támogatását tartjuk indokoltnak, annak forrását *nemzeti* eszközökből kell megteremteni s nem a megyének a fővárostól való leválasztási trükkjével. Ezzel arra is felkészülhetnénk, hogy – sok elemző, politikai által előrejelzetten – az EU következő tervidőszakában, egy tizenöt éves „felzárkóztatási periódus” lezárásaként megszűnhet a mai relatív bősége az európai közösségi támogatásoknak.

3.3. Egyenlőtlenségek és centralizáció

A hazai területpolitika mára kiüresedett, eszközei – kormányokon átívelően - nem voltak képesek a belső és globális piaci folyamatok, az általános szabályozás területi differenciáló hatásainak érdemi mérséklésére. A korábbi térszerkezetet alapjaiban megrengető transzformációs válság során, majd lezárultát követően *a területi különbségek* – különböző társadalmi és gazdasági dimenziókban és jelzőszámok mentén eltérő mértékben ugyan (Kiss 2015) – *előbb markánsan növekedtek, majd magas szinten rögzültek* (4. táblázat), a tagoltság fő eleme mindvégig a főváros-vidék duál, az ország déli és keleti régiói az EU sereghajtói között vannak. A kiegyenlítődési irányzatot megalapozó fordulatra még mindig várok (Nemes Nagy 2005).

4. táblázat A regionális gazdasági fejlettségi különbségek alakulása: 1994–2004–2014

Év	Bp-vidék (n=2)	Régiók (n=7)	Megyék (n=20)	Vidék (n=19)
1994	15,26	13,08	15,48	5,51
2004	18,14	17,17	19,06	8,40
2014	19,46	18,03	20,64	8,69

Forrás: a KSH adatai, a GDP és a népesség térségi megoszlása alapján számított Hoover-indexek, százalék, n a figyelembe vett téregységek száma

Ezt a trendet nem módosította az sem (sőt paradox módon, inkább erősíteni látszik, miközben kiemelt célkitűzés *az országos és regionális felzárkóztatás*), hogy hazánk az EU 28 tagállama közül a közösségi támogatások-befizetések egyenlege tekintetében, relatíve a legmagasabb támogatottságú ország³. Mindez nem önmagában a gazdaságpolitika vitatható hangsúlyaira, a támogatások ellentmondásos területi hatásaira, koordinálatlanságára, az instabil térségi szintek sok esetben – felülről alakított – konfrontatív viszonyára, a belső határmegvonásokkal kapcsolatos visszatérő machinációkra, hanem jóval inkább a társadalomirányítás egyre szélsőségesebb centralizálására, érzékelhető szakmaiatlanságára vezethető vissza. A mai mechaniz-

³ Az egyenleg 2014-ben az országos GNI 5,64%-át adta, a magyar közösségi támogatási többlet abszolút volumenét tekintve a holland befizetési többlettel azonos nagyságrendű – lásd: <http://ec.europa.eu/budget/>

mus az EU támogatásokból összeálló fejlesztési forrásokat kormányzati adományként prezentálja, a helyi és térségi kompetenciák tekintetében hatáskörrelvonó szabályok sorát (pl. a helyi beleszólást ellehetetlenítő „központi beruházással” minősítés) alkalmazza.

Természetesen semmi alapja nincs annak, hogy a mezoterek szerepét a társadalmi szerveződésben és irányításban *idealizáljuk*, különösen, ha a demokratikus hatalomgyakorlás gyakorlata igazi tradíció nélküli. A komoly kompetenciájú, életképes mezoszintek léte nem jelent automatikus feszültségmentességet, társadalmi és területi kiegyenlítettséget. Sőt – itt egy újabb látszólagos paradoxon – a *felszint* épp a diktatúrák esetében uralja szinte teljes kiegyenlítettség (persze ott a szegénység, a hiányok, a szabadságnélküliség kiegyenlítettségéről van szó – ez jellemezte, ha országoként eltérő jegyekkel és mértékekkel is az egykori európai szocialista országokat is), mögöttes, rejtett, durva egyenlőtlenséggel, amelyből nagyon kis csoport húz hasznot.

Ma a fejlettség és a belső (társadalmi, területi) tagoltság globális földrajza egy sajátos *kettős konvergencia-klubosodást* mutat. A hasonló adottságú, egymással is kapcsolatban lévő, hasonló történelmi pályán futó, földrajzilag egy tömbben elhelyezkedő országokra a közel azonos fejlettségi szint, a hasonló növekedési pálya mellett a hasonló társadalmi és területi megosztottsági mértékek jellemzők (a nyugat-európai „klub” földrajzilag legközelebbi párjaként épp a mi térségünkre, távolabbi párjaként Kelet-Ázsiára utalhatunk, természetesen teljesen különböző jegyekkel, de a klubokon belül erős hasonlóságokkal az érintett országok között).

Mindezek tükrében a decentralizált hatalomgyakorlás – abban a makrotérben, Európában, ahol élünk s ahol „külső-belső klubtagként”, a tartós emberi és társadalmi értékek mentén hosszú ideje felzárkózni igyekszünk – segíthetné a mezoterek téregységeit, az aktív, erős kohézójú társadalmi cselekvési térré válásban. Ezzel szemben (ahogy Pálné Kovács Ilona szemléletesen fogalmazott akadémiai székfoglaló előadásában): a „*térre vak*” (fejlesztés) politika a döntéseinek eszköztelen, passzív, befogadó tartályává silányítja őket, amivel a társadalmi és területi megosztottságot erősíti. Az "egy-pont politika" országos és térségi versenyképességi hátránnyal, migrációs deficitel, a tágabb közösség számára is értéket teremteni képes talán legfontosabb endogén erőforrás (Lengyel 2012), az egyéni és helyi kezdeményezőkézség lefojtásával is együtt jár.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely A. (2015): Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom*, 29(2), 19–41. o.
- Agg Z. (2011): Megyevita a Comitatusban – az első évek. *Comitatus*, 21, 201 (különszám), 16–30. o.
- Auffhammer, M. – Carsson, R.T. (2009): Exploring the Number of First Order Subdivisions Across Countries: Some Stylized Facts. *Journal of Regional Science*, 42(2), 243–261. o.

- Barancsik Á. – Gyapay B. – Szalkai G. (2013): Az alsó középszintű térfelosztás elméleti és gyakorlati lehetőségei. *Területi Statisztika*, 53(2), 107–129. o.
- Berger V. (2015): *A tér kategóriája a szociológia- és társadalomelméletekben*. PhD értekezés kézirat, ELTE, Budapest.
- Berki M. (2014): *Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten – A poszt szocialista kontextus és a földrajzi lépték szerepe az átalakulásba*. PhD értekezés, ELTE, Budapest.
- Berki M. (2015): A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*, 29(2), 3–18. o.
- Besze T. (2009): A területi versenyképesség értelmezési lehetőségei a városrégiókban. *Területi Statisztika*, 49(6), 585–596. o.
- Bibó I. (1986): Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. In *Válogatott tanulmányok 1971-1979*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 143–294. o.
- Bodnár G. (2013): Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben. In Lukovics M. – Savanya P. (szerk.) *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*. JATEPress, Szeged, 42–61. o.
- Czifrusz M. (2014): *Gazdaságföldrajz (Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak)*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Dusek T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok 10, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Dusek T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan, Budapest.
- Dusek T. – Kotosz B. (2016): *Területi statisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- European Commission (1997): *Portrait of Regions. Hungary*. Vol. V., Luxembourg.
- Faragó L. (2012): Térértelemezések. *Tér és Társadalom*, 26(1), 5–25. o.
- Grosz A. (2005): *Klaszteresedés és klaszter-orientált politika Magyarországon – potenciális autóipari klaszter az észak-dunántúli térségben*. PhD értekezés, PTE, Pécs.
- Gyimesi Z. (2012): *A tér és a hely apóriája*. Regionális Tudományi Tanulmányok 16, ELTE, Budapest, 149–177. o.
- Günzel, S. szerk (2010): *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Metzler Verlag, Stuttgart – Weimar.
- Gyuris F. (2011): A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utóélete. *Tér és Társadalom*, 25(2), 4–28. o.
- Hencz A. (1973): *Területrendezési törekvések Magyarországon*. KJK, Budapest.
- Hajdú Z. (2001): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Hamvas B. (1988): *Az öt géniusz*. Életünk Könyvek, Budapest.
- Horváth M. T – Péteri G. – Vécsei P. (2014): A helyi forrásszabályozási rendszer magyarországi példája, 1990–2012. *Közgazdasági Szemle*, 61(2), 121–147. o.
- Horváth S. N. (2013): A magyarországi város-régiók versenyképességének mérése nemzetközi kísérletek alapján. In Lukovics M. – Savanya P. (szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*. JATEPress, Szeged, 99–115. o.

- Jakobi Á. (2015): A grid: aggregált és dezaggregált rácsmodellek a területi egyenlőtlenségek vizsgálatában. *Területi Statisztika*, 55(4), 322–338. o.
- Jakobi Á. (2016): *Az információs világ megújuló területi kutatása a big data korszakban: lehetőségek és tapasztalatok*. Habilitációs értekezés kézirat, ELTE, Budapest.
- Kiss J. P. (2015): *Térbeli polarizáció a magyar gazdaságban (?!)* Konferenciaelőadás, "Társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket kutató horizontális műhely panel konferenciája", MTA KRTK, Békéscsaba.
- Korompai A. (1995): *Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása*. Regionális Tudományi Tanulmányok 1, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Lake, D. A. – O'Mahony, A. (2004): The Incredible Shrinking State. *Journal of Conflict Resolution*, 48(5), 699–722. o.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2012): A hazai területfejlesztés zsákutcái. A trális Magyarország. In Rechnitzer J. – Rácz Sz. (szerk.): *Dialógusok a regionális tudományról*. SZIE – MTA RTB, Győr, 140–150. o.
- Markó A. (2011): *Régió – hely – identitás*. Kézirat, <http://markoandras.hu/hu/egyeb/14-irasok>
- Mészáros R. (1994): *A település térbelisége*. JATEPress, Szeged.
- Nagy A. (2012): *A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában*. PhD értekezés, ELTE, Budapest.
- Nárai M. (2009): Gondolatok a regionális identitásról – identításelemek a Nyugat-dunántúli régióban. *Tér és Társadalom*, 23(2), 137–159. o.
- Nemes Nagy J. (2006): A regionális fejlettségi tagoltság keresztmetszeti összehasonlítása. In Györi R. – Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. Dialóg Campus, Pécs-Budapest, 192–213. o.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy J. (2005): Fordulatra várva - a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In Dövényi Z., Schweitzer F. (szerk.): *A földrajz dimenziói: Tiszteletkötet a 65 éves Tóth Józsefnek*. MTA FKI, Budapest, 141–158. o.
- Nemes Nagy J. (2012): Megosztó társadalmi térfelosztások. *Comitatus*, 22, 211, 17–27. o.
- Nemes Nagy J. – Ruttikay É. (1989): *A második gazdaság földrajza*. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest.
- NGM (2015): *A Közép-magyarországi régió esetleges kettéválasztásának lehetőségéről szóló vizsgálat*. Vizsgálati jelentés, <http://regionalispolitika.kormany.hu/nuts-rendszer>
- Pálné Kovács I. (2014): *Jó kormányzás és decentralizáció*. Akadémiai székfoglaló, MTA, Budapest.
- Pénzes J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 55(3), 206–232. o.
- Potter, R. B. – Binns, T. – Elliott, J. A. – Smith, D. (2004): *Geographies of development*. Person, Harlow.

- Probáld F. (1995): *A regionális földrajz helye a geográfiában.* (Háttérvázlat). Regionális Tudományi Tanulmányok 2, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 35–63. o.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Roth, K. (2007): What's in a Region? Southeast European Regions Between Globalization, EU-Integration and Marginalization. In Roth, K – Brunnbauer, U.(eds.): *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe.* Ethnologia Balcanica, 11, LIT Verlag, Berlin, 17–41. o.
- Soja, E. (1996): *Thirdspace.* Blackwell, Oxford.
- Szabó P. (2015): *Régió és térszerkezet – az elmélettől a területpolitikáig.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szigeti E. (szerk.)(2001): *Régió, közigazgatás, önkormányzat.* MKI, Budapest.
- Szilágyi D. – Gerse J. (2015): Fokról-fokra a települési lépcsőn – Társadalmi-gazdasági különbségek a településhierarchia-szintek között Magyarországon. *Területi Statisztika*, 55(2), 180–198. o.
- Vági G. (1982): *Versengés a fejlesztési forrásokért.* KJK, Budapest.
- Virág T. (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle*, 16(1), 60–76. o.
- Zoltán Z. (1984): *A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zsom B. (2015): A jóllét mérése hátrányos helyzetű régiókban. *Területi Statisztika*, 55(3), 273–287. o.